

Codău Annamária

TÖRVÉNYEK ÉS
TÖRÉSEK KÖZÖTT
NEMES NAGY ÁGNES
AZ UTCA ARÁNYAI
CÍMŰ MŰVÉBEN

Törvény, szabály és szabadság relációja mutatkozik meg Nemes Nagy Ágnes *Az utca arányai*¹ című prózakölteményében (*Egy pályaudvar átalakítása*, 1969–1985), a tartalmi elemek és a formai szerveződés felől egyaránt. A mű szimpatikus, talányos, sok értelmezőt késztetett gondolkodásra, és arra is alkalmas, hogy egy szoros olvasat során az életmű több jellegzetességére is kitekinthessünk, illetve egyéb Nemes Nagy-szövegek olvasata felől újabb dimenziói nyílhatnak meg. A szabályosság és szabadság versbeli összefüggéseinek körüljárásához a schilleri *Kallias*-levelekben kidolgozott szépségelmélet néhány aspektusa kínálkozik segítségül anélkül, hogy az elmélet minden pontjában megfeleltethető lenne Nemes Nagy gondolati-ismeretelméleti költeményével. *Az utca arányai* ugyanis nem a szépről szól, nem azt tematizálja explicit módon, de a párhuzamot többek között indokolja az, ahogyan a költő a „vers mértanáról” vélekedik. A schilleri elgondolás mint vezérfonal kiegészíteni és árnyalni segíti a szakirodalom olyan értelmezéseit, amelyek valamilyen módon képletesítik és egyértelműsítik *Az utca arányai* jelentését. Éppen azt látom izgalmasnak Nemes Nagy életművében, hogy amint a lehető legpontosabban véljük versei értelmét megragadni, akkor válik valamilyen újabb vonatkozásában hozzáférhetetlennek.

Szabály, szabadság

Schiller *Kallias, avagy a szépségről* című értekezése a szépség fogalmát járja körül, szembeszállva azzal a kanti elgondolással, amely szerint az ízlésítéletnek nincs objektív elve. Schiller szerint „mindazt, ami úgy tűnik fel, mintha önmagát határozná meg, vagyis függetlenséget élvezne más erők befolyásától, szépnek kell neveznünk: a szép nem más, mint szabadság a jelenségben”.² Ehhez az általános gondolathoz úgy jut el, hogy a szépséget megkülönbözteti a tökéletességtől. Mindkét fogalomhoz hozzátartozik az arányosság, a szabályosság, a különbség viszont az, hogy a szépség esetében mindez csak a szépség anyaga, és nem annak kiváltó oka. Ráadásul az, amit szépnek nevezünk, nem a tárgy, a cselekvés érzéki tökéletessége, hanem az a szabadság, amellyel ez az érzéki tökéletesség kifejeződik. Azaz: egy dolog akkor szép, ha tökéletessége a természetének hat. Például a hullámos vonal is azért szép a cikkcakkoshoz képest, mert megmutatkozik benne a szabadság a jelenségben, ami tulajdonképp az autonómia a jelenségben.³

Schiller tehát összekapcsol és egymás függvényében láttat olyan fogalmakat, mint a szépség, a szabályosság, a szabadság, a természet és az önkéntesség/autonómia. Eszerint a szabadsággal akkor találkozunk, amikor egy tárgy a szabad akarata által önmaga határozza meg önmagát, vagyis úgy kell megjelenítenie magát a szemlélő számára, hogy ne legyenek nyilvánvalók a szabályszerűségei, mert ha csak a szabályok láthatók, akkor nem látható a tárgyon a szabadság – s így már nem tartozik a szép kategóriájához.⁴ A tárgy szabadsága tehát a szépség feltétele, s ez átvihető a művészetre is: a szép alkotás szabályok által rakódik össze, de a befogadónak nem feladata ezeket a szabályokat azonosítani.⁵

Nemes Nagy Ágnes is hasonlóképpen gondolkodik például *Az élők mértanában* arról, hogy a szabályok (a forma, a mértan) organikusan tartoznak hozzá a dolgokhoz, azok természetéből fakadnak: „Valahogy úgy akar felépülni a vers, ahogyan a tengeri csillag éppen öt ágat fejleszt, sem többet, sem kevesebbet. Olyan tévedhetetlenül, szinte erőszakosan alakul a vers rendje, formája, ahogyan az élő szervezetek szimmetriája. Az élő anyag mértana érvényesül benne, a balra vagy jobbra szükségszerűen csavarodó növény szárak, az ötös vagy hetes levélkaréjok formatörvénye.”⁶ Bár Nemes Nagy itt kizárólag magára a versre vonatkoztatja gondolatát, az „élő anyag architektúrájáról”, a vers önmagához hű rendezettségéről beszélve az az öntörvényűség juthat eszünkbe, amelyet Schiller emel ki a szabad, tehát szép tárgyak esetében.

Az utca arányai című verset legkézenfekvőbb a lényeges és az esetleges oppozíciójára alapozva értelmezni. Eszerint a vers arról szól, hogy az esetleges, a látszat lefejtésével el lehet jutni a lényegeshez, ami itt a dolgokat alkotó törvényeket, vonalakat, metszéspontokat jelentené. A vers végi macska azonban végigsétál ezeken a struktúrákon, s bár a törvényekhez képest ő mutatkozik esetlegesnek, csupán részletnek („De a részletek, a macskák.”), a zárlat mégis azt sugallja, hogy a macska – megragadhatatlansága, szabályokra való lecsupaszíthatatlansága, tehát elmesélhetetlensége miatt – az, aki valamilyen nagy felismerést hordoz. Hogy mi ez a felismerés, az a versben megszólaló és az olvasó számára is hozzáférhetetlen – Schiller elgondolásait hozzáolvasva azonban lehetséges felismerésként épp a szabadság megmutatkozását tekinthetjük. Hogyan jut el idáig a költemény?

Látás, látható

A versben megszólaló én számára megjelennek a táj – a városi utca-részlet – szabályszerűségei, azaz a tekintet be- és átláthatóvá teszi az utcát, a világot. A tájleírás listázásból áll, az utcán „arányok, függések, együtthatók”, „vonalak, görbületek, hálózat”, „metszőpontok”. Fontos szempont, hogy az ember az, aki számára ezek a struktúrák felismerhetővé válnak, ő értelmez, absztrahál, „levetkőztet” („Ha levetkőztetem a házat, ha levetkőztetem a csontot, ha levetkőztetem a járást /a növénytakarót, az éghajlatot/, akkor vonalak maradnak, görbületek, hálózat.”), az ő számára lesz látszólag „[o]lyan áttetsző a világ”. A törvény, amely mindezeket a vonalakat, arányokat összehangolja, láthatatlan marad, de ezzel nem is foglalkozik a vers alanya, inkább a láthatót igyekszik megragadni. A szabályszerűségek szembeszökőnek tűnnek, a befogadónak az az érzése támadhat, hogy eluralkodnak a dolgok fölött, túlzottan feltárulnak a látás számára. A „levetkőztetés” aktusa viszont cselekvő látásra utal, olyan tekintetre, amely aktivitást igényel; ha ezt elfogadjuk, akkor a szabályok is inkább a dolgok lényegéhez tartoznak, természetükből fakadnak, s az ember az, aki többé-kevésbé erőszakosan nyilvánvalóvá teszi őket értelmezői gesztusa által. Az embernek azért van szüksége e szabályok feltárására, hogy a szabályok által megragadhatóvá, elmondhatóvá tegye a dolgokat. Ezért bővelkedik a mű mérés-sel kapcsolatos fogalmakban: „az összehasonlítások meg a mércék, a köbki-lométer, a lat, a földárnyék nagy kúp-palástja a térben, a centik, az évek, az égi fokok; láb, din, decibel, hétfő, kedd; következmények, elvonások”.

Urbán Péter szerint Nemes Nagy Ágnesnél a költészet mértékvétel, a végtelent, a mérhetlent hivatott mérni, s ebből a paradoxonból származtatható a kimondhatatlanság/„mérhetetlenség” problémája.⁷ Mert hiába a szabályok, arányok, legyenek akár ezek a lényegesek, mert egy esetlegesnek tűnő, a struktúrákon átsétáló – tehát ezeknek ellenálló – macska például elmondhatatlan.

A macska ráadásul nem pusztán az átsétálás öntörvényű gesztusával látszik a szabályokat fölülírni. A szöveget végig a beszélő tekintete uralja, az utolsó egységben azonban az állat megtöri ezt az uralmat – visszanéz a beszélőre: „Csak messziről érint meg – végső mozdulat – két szeme orgonazöld levelével.” Az ember és az állat nézése között az a különbség, hogy „[m]íg a beszélő tekintete struktúrába rendezi a világot, vagy megfeszített figyelemmel tör a kifejezés lehetősége felé, addig az állat az érintés intímabb viszonyát hozza létre nézésével.”⁸ Hernádi Mária hívja fel a figyelmet arra, hogy a nézés/látás problematizálása jellemző metapoétikus tendencia Nemes Nagy kései szövegeiben, amelyeknek középpontjába a megismerés lehetőségére vonatkozó filozófiai alapfogalmak kerülnek: anyag és forma, szükségszerű és esetleges, idő és tér.⁹ Az ember látása hiába képes a szabályokat azonosítani a szemlélt dolgokban, mert léteznek az értelmezői szándéknak ellenálló tárgyak, amelyek szabadságukat megtartva nem engedik a szabályaikat nyilvánvalóvá válni. Értelmezésemben a macskát is olyan létezőnek tekintem, amelynek a természetéhez szabályok tartoznak, csakhogy ezek a szabályok nem tárják fel magukat a néző számára, és így a schilleri gondolat mentén a macska szabad.

Utca, (elő)tér

Hernádi rámutat, hogy Nemes Nagy Ágnes prózakölteményeiben szétbomló tájakat találunk.¹⁰ Nem rajzolódik ki egy koherens látvány, ahol mindennek azonosíthatóvá válna a helye; a beszélő elemeire bontja a városi utcát: villamos, ház, aszfalt, dóm, autó-oldal, hársfatörzs – ezeket szórja szét a szövegben, miközben áttetszőségükre, törvényeik és szabályaik láthatóságára reflektál. A szabályok felfedezése/láthatóvá válása egyúttal egy kozmikus dimenzióba való betekintést tesz lehetővé, transzcendens összefüggés (szabályrendszer) létét sejteti, hisz az utca arányaiban felfedezhetők olyan szabályok, amelyek a nap, a föld, a csillagok mozgásának a törvényszerűségéhez hasonlítanak (ekliptika, ellipszis-pálya). Sőt, nem is hasonlatról van szó, hanem azonosságról: „a hasonlat nem hasonlat, csupán ugyanegy tör-

vény másik arca”. A világ minden szabályszerűsége összefügg egymással, legyen szó élő vagy élettelen rendszerekről, szövetszerűség tűnik fel mindennek a háttérben. Ez a háttér azonban csak felsejlik („a csillagtérképek feketéje, egy északi égbolt ezüst felismerései”), a beszélőt sokkal inkább a látható foglalkoztatja ezen a ponton, az előtér. Az előtérben a dóm falát látja, melyen az üdvtörténet áll, szintén elemeire bontva, nem narratívába rendezetten: „Elsőnek a két kis meztelen meg az alma, aztán tovább az angyal édes szárnyai, kicsi markában tűnődő pallosa, tovább: özönvíz, bárka, páva, tovább: a szőlőfürt, tovább: a bárány, tovább-tovább. Nehémiás.” A felsorolás Jeruzsálem újjáépítőjével zárul, a szétbomló táj újrarakásának lehetőségére (lehetetlenségére?) reflektálva.

A dóm azért is érdekes, mivel eszünkbe juttathatja a két évtizeddel korábbi *A szabadsághoz* című verset. Hernádi a két mű összekapcsolhatóságára utal a Nemes Nagy költészetében gyakori angyal-motívum révén;¹¹ elemzésében azt emeli ki, hogy míg *A szabadsághoz*-ban a templom angyal-szobrai a perspektívával való játék során az Isten-ismeret útját jelképezik, és a transzcendens valóságot kitapogató mérőműszerként jelennek meg, *Az utca arányai*-ban a templom angyalfestményén az emberrel való együttérzés fejeződik ki. Jelen tanulmány gondolatmenetét szétfeszítené ennek a párhuzamnak, valamint az angyal jelenlétének a részletesebb kibontása; sokkal fontosabbnak bizonyul az, hogy *A szabadsághoz* című versben a szépség és a szabadság problematikája szoros összefüggésben jelentkezik, és szintén a schilleri elméletek felől értelmezhető. Ebben a versben a székesegyház, illetve az angyalok széptekintetősége olyanfajta szépséget reprezentál, amely valamilyen célszerűségnek rendelődik alá, míg a bazsarózsának, bár vázába van állítva, önmaga számára nincs célszerűsége, tehát szabad.¹² *Az utca arányai*-ban mintha ez a dóm sejlene fel reminiscenciaként, ami szintén alátámaszthatja azt az értelmezést, hogy e prózaköltemény a szabadság kérdésében is érdekelt.

A macska szabadsága

Az utca arányainak fókusza azonban nem a dóm, hanem a macska. Az állat szabadságának feltétele az, hogy törvényszerűségei nem ragadhatók meg az absztraháló emberi tekintet számára, vagyis a macska szabályai nem nyomják el a macska szabadságát. Mert a macskának is vannak szabályai, erre a mű egyetlen, de nagyon erős bizonyítékot nyújt: „amint megy, a kiálló, kis lapockák ritmusával” (kiemelés tőlem). A ritmus szabályokból vagy

éppen szabályok megtöréséből építkeznek, a macska ellenben ezeket a szabályokat nem engedi láttatni, a macska szabadnak mutatkozik – öntörvényű (vö. *A macskák bátorsága* című prózaköltemény) –, s ezért lehet valamilyen titoknak, a szabadság titkának a hordozója. És ezért megfejthetetlen: úgy válik jellé, hogy ellenáll az értelmezői szándéknak; amint úgy tűnik, hogy hozzáférhetővé válna, ismét hozzáférhetetlen lesz, akárcsak a járdára hulló, természetes kontextusából kiszakított falevél a *Falevél-szárak* című versben.¹³

Bobok a költő műveiben szereplő állatokat figyelve általánosan megállapítja, hogy „Nemes Nagy prózakölteményeiben a macskák, bár megnevezhetők macskákként, mégis kibújnak a nyelvi megragadhatóság köréből, és – Derrida számára kiemelten fontos, saját nézőpontból kiinduló – tekintetük arról árulkodik, hogy ha nem is emberi nyelven, de valamilyen sajátos, az ember számára el nem érhető módon tudás birtokosai.”¹⁴ Továbbá: „A hagyományosan a szabadságot, az öntörvényűséget jelképező macska Nemes Nagy prózaverseiben is megtartja ezt a tulajdonságát, azonban ennek a vonásnak a jelentősége erőteljesen felértékelődik, hiszen az állat szabadsága abból fakad, hogy az az ember által nem illeszthető felfogása-megnevezése rendszerébe. Az állat egy, a végtelenre nyitott térben-világban mozog, mint Rilkenél, és erről a szféráról ad hírt az embernek, aki ennek a nyitottságnak nem birtokosa.”¹⁵

A macska jelenléte az utca arányai között tehát törést jelent a törvényben, a látható szabályok világában, s ezért válik jelképpé. Visszakanyarodva a schilleri elképzeléshez, úgy is lehet fogalmazni, hogy a macska szemlélése által a beszélő megtalálja a szabadságot, azaz egy olyan dolgot, amely a szabad akarata által önmaga határozza meg önmagát (nem mesélhető el másvalaki által, egy külső nézőpontból), és úgy jeleníti meg magát a beszélő számára, hogy nem nyilvánvalók a szabályszerűségei. A macska lehet az a szabadság, amelyet a törvények/szabályok és annak törései között talál meg a beszélő; a szabadság lehet az a titok, amelyet a macska a struktúrán túlról hoz magával.

Törések, prózaköltemény

„Dehát... De én. Csak egyet. Egyszer. Egyetlen macskát elmesélni mégis, egy szinte következmények nélküli macskát, amint keresztülvág az utcán, keresztül, át, haránt a mérce-rendszerek párkányain...” Az el-/kimondás vágya és az el-/kimondhatatlanság tapasztalata sűrűsödik a mű zárlatába, amely ugyan lekerekíti a „leírást”, egy összefüggő hálózat élményét teremtve

meg, „de ez a szemantikai koherencia képi jellegű, s nem hoz létre történetként elbeszélhető narratívát”.¹⁶ Azaz nemcsak a macska elbeszélhetetlen, hanem maga az egész prózaköltemény is ellenáll a koherens történetbe szerveződésnek, ami viszont nem jelenti azt, hogy a szövegnek ne volnának szabályszerűségei. Urbán Nemes Nagy költészetét vizsgálva a versírásról mint formaadásról beszél,¹⁷ csakhogy ebben a művében a költő az épphogy egy nem hagyományos formával – a prózakölteménnyel – problematizálja a formaadás (elbeszélhetőség) lehetőségét. Azaz: a szabálytalannak mutatózó forma felől mutatja meg a szabályszerűséget.

A prózaköltemény olyan műfajnak tűnik, amely törést képez mind a líra, mind az epika szabályaihoz képest, mintha kettőssége által a szabályok megtagadására törekedne. Nemes Nagy költészetét ismerve azonban egy ilyen kísérletibb műfaj esetében is „belső mértanra” számíthatunk, hisz „ami a versben a legfontosabb, az az élő anyag architektúrája. Bármilyen fajta versnek önmagához hű rendezettsége, sőt, egy életmű, egy élet önmagához mért (esetlegessel tarkázott) törvénye, amit nem kitalálni kell, hanem inkább felfedezni”.¹⁸ Mi tehát a Nemes Nagy Ágnes-i prózaköltemény jellegzetessége, azaz milyen szabályszerűségei vannak?

Urbán¹⁹ Bárdos László *Az átmenetiség alakzatai* című tanulmányára hivatkozva a prózaversek műfajteremtő jelentőségéről beszél, melyekben „a kötött versek szókészletét jellemző stilisztikai homogenitást a prózaversek idézetszerű elemei, valamint az esszé nyelvhasználatából kölcsönzött fordulatai megtörik”, s kiegészíti a gondolatmenetet Schein Gábor vélekedésével, aki az esszészerűséget hangsúlyozva, az *esszévers* terminust ajánlja a műfaj megnevezésére. Hernádi Nemes Nagy tájverseit kutatva ragadja meg a költői pálya poétikai változásait, és jut arra a következtetésre, hogy „[a] szétbomló tájnak megfelelően mintha ennek az időszaknak a költői nyelve is elemeire bomlana, s a korábbi versnyelv statikusságához, tömörségéhez képest egy lazább, átmenetibb, kísérletezőbb, ebbe a kísérletbe belátást is engedő, nyitottabb mintázatba rendeződne”.²⁰ Szerinte a prózaköltemény „a külső (vers)forma segítségével próbál létrehozni képi, illetve zenei logika alapján szerveződő, erős belső struktúrán alapuló lírai alkotást”,²¹ melyben a leírások szerkezete is újszerű. A leírás mellérendelő viszonyban álló nominális közléstömbökből áll („A nagy meder alattuk és mögöttük, a völgyek és domborzatok, a vízválasztók felgyűrt hegyláncai, az ismert bolygók geológiája. Alattuk az összehasonlítások meg a mércék, a köbkilométer, a lat, a földárnyék nagy kúp-palástja a térben, a centik, az évek, az égi fokok; láb, din, decibel, hétfő, kedd; következmények, elvonások.”), a mon-

datok csonkák, elliptikusak („A törvény láthatatlan. Ez látható. / Meg a metszőpontok. Úgy értem: például az élő és az élettelen metszőpontjai. Két törvény. Három törvény. Tizenhat. Metszőpontjai.”). A leírás így nemcsak elemeire bontja szét a tárgyat, nemcsak fellazítja a táj elemei közötti viszonyokat, hanem ezáltal a leírhatóságukat, megragadhatóságukat problematizálja, a táj megnevezésével kísérletezik. Így pedig újabb vonatkozásban is önreflexív szövegről van szó, *Az utca arányai* ugyanis „egyenesen témájául választja a bontva építkező képleírást”,²² vállalva az esetleges kudarcot – a macska elmesélhetetlenségét.

*

Mindezek alapján talán nyilvánvaló, miért nem gondolom találónak az olyan értelmezéseket, mint például a Lengyel Valériáé, amelyek *Az utca arányait* a tudományosság paródiájaként látják, amely képtelen absztrahálni és ellátni feladatát.²³ Nem paródiáról van itt szó (bár a vers nem humor-talan), hanem ismeretelméleti dilemmáról, az elbeszélhetőség/elbeszélhetetlenség, a versírás kérdéséről, a struktúra és a struktúrán kívüli viszonyáról, a szabadság megtalálásáról a szabályok/törvények között/fölött. A próza-költeményben nincsenek értékelő mozzanatok, sőt, direkt opposíció sem fogalmazódik meg. Éppen ezért inkább a dolgok, élők és élettelenek közötti viszony, a szabályosságok és az ezeknek ellenállni tűnő létezők találkozásáról szól a vers. Vagy ahogy Urbán fogalmaz: nem az „ellentétpárokkal kifejezett, egymással szembeállított tényezők egyikének kutatására, valamilyen megragadására irányuló kísérletként tekintünk a versre, hanem úgy, mint aminek az érdeklődése éppen e tényezők egymáshoz való viszonyára, a másik nélkül nem létező *arányaira* irányul. Absztrakt törvényszerűségről ugyanis éppúgy nem lehet beszélni annak egyedi megjelenési formái nélkül, melyekből a szabály elvonatkozatható, mint ahogyan egyedi anyagi létező sem képzelhető el a fizika szabályain kívül vagy azokat megelőzve”.²⁴ Ezekre a szabályokra pedig nemcsak a cselekvő látás irányítja rá a figyelmet, hanem a macska is, aki öntörvényűnek és szabadnak mutatkozik. Átala az utca törvényei és az utca leírásának törései között a szabadság illúziója sejlik fel.

JEGYZETEK

¹ A versből a továbbiakban innen idézek: NEMES NAGY Ágnes, *Az utca arányai* = Uő, *Összegyűjtött versek*, Jelenkor, Bp., 2016, 144–146.

² GÖRFÖL Balázs, *Kortársunk, Schiller. Rüdiger Safranski: Friedrich Schiller avagy a német idealizmus felfedezése*, Jelenkor, 2008/5, 609.

³ SCHILLER, Friedrich, *Freedom in the appearance is one with beauty* = Uő, *Kallias, or on the Beautiful*, ford. William F. WERTZ, Jr., http://www.schillerinstitute.org/transl/trans_schil_essay.html#kallias

⁴ KOVÁCS Flóra, *Bevezetés (érzékelés, szép, fenséges; Kant, Schiller, Heidegger, Gadamer)* = Uő, *Kulturális és irodalmi transzfer – törések és torzulások* c. előadássorozat, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Kolozsvár, 2016. február 22.

⁵ KOVÁCS Flóra, *Bevezetés 2 (érzékelés, szép, fenséges; Kant, Schiller, Heidegger, Gadamer)* = *Uo*, 2016. február 24.

⁶ NEMES NAGY Ágnes, *Az élők mértana* = Uő, *Az élők mértana. Prózái írások*, I. köt., Osiris Kiadó, Bp., 2004, 519.

⁷ URBÁN Péter, „Itt bent a vatta-némaság”. Önreflexív motívumok Nemes Nagy Ágnes költészetében, *Kortárs*, 2010/május, <http://www.epa.oszk.hu/00300/00381/00148/urban.htm>.

⁸ STEINBACHNÉ BOBOK Anna, *Állatok Nemes Nagy Ágnes verseiben* = Fried István, Kovács Flóra (szerk.), *Szövegek között*, 18, 2013, 66. http://acta.bibl.u-szeged.hu/32144/1/szovegek_018_061-072.pdf

⁹ HERNÁDI Mária, *A névre szóló és a megnevezhetetlen. A táj keresése Nemes Nagy Ágnes költészetében*, *Kortárs*, 2012/július, http://epa.oszk.hu/00300/00381/00172/EPA00381_kortars_2012_07-08_11451.htm

¹⁰ *Uo*.

¹¹ HERNÁDI Mária, *Az átlátszó sík. Angyalok Nemes Nagy Ágnes költészetében (I. rész)*, *Kortárs*, 2014/november, http://epa.niif.hu/00300/00381/00197/EPA00381_kortars_2014_11_25351.htm.

¹² KOVÁCS Flóra, *i. m.*, 2016. február 23.

¹³ *A két vers közötti analógiára rámutat URBÁN Péter, A jellé váló tárgy. Nemes Nagy Ágnes: Falevél-száraz*, *Kortárs*, 2012/július, https://epa.oszk.hu/00300/00381/00172/EPA00381_kortars_2012_07-08_11449.htm

¹⁴ STEINBACHNÉ BOBOK, *i. m.*, 65.

¹⁵ *Uo*, 70.

¹⁶ LENGYEL Valéria, *Térkonstrukciók Nemes Nagy Ágnes költészetében*, doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2012, 197. <http://doktori.btk.elte.hu/lit/lengyelvaleria/diss.pdf>

¹⁷ URBÁN, „*Itt bent a vatta-némaság*”...

¹⁸ NEMES NAGY, *Az élők mértana...*, 520.

¹⁹ URBÁN, *A jellé váló tárgy...*

²⁰ HERNÁDI, *A névre szóló és a megnevezhetetlen...*

²¹ *Uo.*

²² *Uo.*

²³ LENGYEL, *i. m.*, 196.

²⁴ URBÁN Péter, *Az önreflexió mintázatai Nemes Nagy Ágnes költészetében*, doktori (PhD) értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 2012, 74. http://btk.ppke.hu/uploads/articles/7430/file/Urb%C3%A1n%20P%C3%A9ter_%20disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf